

Prilog za umetničku biografiju Rudolfa Valdeca

Vukica Popović

savjetnik Narodnog muzeja u Zrenjaninu

Izlaganje sa znanstvenog skupa — 730 Valdec

Rudolf Valdec (Krapina 1872—Zagreb 1929. god.) Studirao je vajarstvo u Beču i Minhenu. Godine 1895. dobija atelje u Zagrebu i ovde ostaje sve do smrti. Od 1908. do 1929. godine profesor je na Umetničkoj akademiji, a 1924. godine izabran je za stalnog člana Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.¹

Po svom karakteru, stilu i obradi reljefi koje izrađuje za vreme studija u Beču i poslednjih decenija 19. veka nastali su pod uticajem bečkih secesionista. Pod vidnim uticajem slikara Bele Čikoša Sesije, kasnije stvara reljefe alegorijskog sadržaja. U najuspelijim ostvarenjima, brojnim bistama-portretima, koje je Valdec modelirao po prirodi, svoj stil i lepotu nalazi u sopstvenom viđenju i osećanju za realističku deskripciju detalja i vernoj reprodukciji viđenja. Valdec je i prvi moderni hrvatski medaljar. U visokom reljefu alegorijskih figuralnih kompozicija i poprsja Valdec je izveo znatan broj nadgrobni spomenika. U punoj plastici, sa manje uspeha, izradio je i nekoliko javnih spomenika: u Beogradu, Bijeljini i Velikom Bečkereku (današnjem Zrenjaninu).

Spomenik *Kralju Petru I Oslobodiocu* ukrašavao je glavni trg grada Bečkereka između dva rata. Godine 1941. fašisti su potpuno uništili spomenik tako da se od njega nije sačuvao ni najmanji detalj. Spomenik nam je poznat po sačuvanim fotografijama projekta I² i starim razglednicama.

Milan Kašanin u članku: Jedna umetnička godina, osuđuje postupak opštine u Velikom Bečkereku (Zrenjaninu) koja je: predlog da se izrada spomenika kralju Petru I poveri Kršiniću ili Nedeljkoviću, svojevoljno poverila izradu Rudolfu Valdecu (1872—1929). Zašto opština nije prihvatila preporuku stručnog žirija i poverila Rudolfu Valdecu izradu spomenika, nesumnjivo da je svojim vezama, uticajem i autoritetom vidnu i presudnu ulogu odigrao bečkerečki slikar Aleksandar Sandić (1877—1942). Prijateljstvo između ta dva umetnika sklopljeno je još za vreme studija na Slikarskoj akademiji u Minhenu. Među brojnim dokumentima u ostavštini slikara A. Sekulića (u Narodnom muzeju u Zrenjaninu) nalaze se i pisma udove R. Valdeca, Helene, adresovana na slikara u vremenskom razdoblju od 1929. (posle smrti R. Valdeca) do 1941. godine. Pisma sadrže dragocene podatke o sudbini pojedinih Valdecovih dela posle njegove smrti. Godine 1926. spomenik kralju Petru I postavljen je na centralnom trgu grada. I pored nekih zamerki, Valdec je uspeo da se uzdigne do realističke forme i do istinske umetničke visine. Godine 1941. potpuno su spomenik uništili fašisti tako da se ni najmanji fragment nije sačuvao. Spomenik nam je poznat po sačuvanim fotografijama Projekta I (Histor. arhiv Zrenjanina) i starim razglednicama.

Milan Kašanin u članku »Jedna umetnička godina« osuđuje postupak opštine Vel. Bečkereka (Zrenjanin), koja je mimo odluke zvaničnog žirija, na raspisani konkurs za idejno rešenje javnog spomenika kralju Petru I, svojevoljno, poverila izradu spomenika Rudolfu Valdecu, vajar u Zagrebu.³ M. Kašanin kaže: Protiv tog umetnika ne može imati niko ništa, ali je postupak bečkerečke opštine iz principa za osudu. Gradovi koji misle da podižu spomenike ne treba da se ugledaju na opštinu Vel. Bečkereka.⁴ Kašanin je slučaj nazvao incidentnim, a da je bio u pravu potvrđuje i pismo br. 22570/1924. godine Ministarstva unutrašnjih dela, adresovano na gradonačelnika Vel. Bečkereka.⁵ U pismu se navodi akt Ministarstva prosvete (br. 2265/1925. g.), koji je upućen ovom Ministarstvu, u kojem se prosleđuje žalba nekoliko vajara koji su učestvovali na raspisanom konkursu za podizanje spomenika kralju Petru I. u Vel. Bečkereku. U daljem tekstu: Umetničko odeljenje područnog Ministarstva aktom br. 1237 od juna tek. god. zatražilo je od načelnika grada Vel. Bečkereka izvesna objašnjenja. Kako njegov odgovor ni sadržinom ni tonom nije mogao zadovoljiti odeljenje, ono se obratilo aktom br. 2.007 od 6 proš. mes. Ministarstvu unutrašnjih dela s molbom za naređenje pomenutom načelniku da u najkraćem roku dostavi tražena objašnjenja.⁶

Iz zapisnika vođenim na sednicama Odbora za podizanje spomenika kralju Petru I saznajemo: predsednik Odbora Tima Rajić obavestio je članove Odbora da su učesnici na konkursu nezadovoljni žirijem. Predlaže da se žiri proširi sa još četiri člana: *Tomom Rosanićem, Petrom Dobrovićem, Rudolfom Valdecem* i *Franom Kršinićem* sa primedbom da dva poslednja učestvuju u natečaju.⁷

Godine 1924. 30. maja, većinom glasova članova Odbora prihvaćen je projekat I, Rudolfa Valdeca pod naslovom: *Svršio sam a sad mećem mać u korice*.⁸ Kralj

¹ Ljubo Babić, *Umetnost kod Hrvata*, Zagreb 1943.

² Istorijski arhiv Zrenjanin.

³ Milan Kašanin, *Umetničke kritike*, Kultura, Beograd 1968, 2—16.

⁴ Isto.

⁵ Istorijski arhiv Zrenjanin, br. 7058/23.

⁶ Isto.

⁷ Istorijski arhiv Zrenjanin, br. 10459.

⁸ Isto.

Petar gologlav ogrnut plaštem jaše na konju a na postamentu dva reljefa: *Put kroz Albaniju* i *Povorka na Terazijama posle krunisanja*. Valdec je podneo i alternativni projekt I-A sa motom: *Apoteoza*.

Sredstva za podizanje spomenika Odbor je obezbedio dobrovoljnim priložima. Iz zapisnika vođenim na sastancima Odbora saznajemo i ko su priložnici: sve verske opštine u gradu, dobrotvorna društva, trgovačka i zanatlijska komora, savezi i udruženja kao i pojedinci. Priloge su dali i gradovi Pančevo, Vršac i Bela Crkva.

Ugovor između Odbora i Rudolfa Valdeca, vajara, potpisan je 10. juna 1924. godine. Ugovor sadrži, pod tačkama, precizno formulisane sve obaveze izvođača spomenika kao i rok izrade vezan za 15. jun 1926. godine.¹⁰ Odbor se obavezao da ugovorenu svotu od 1,150.000 dinara isplati umetniku u ratama: prva rata od din. 380.000 isplatiće se na dan potpisa Ugovora, druga: kad podnese maketu spomenika u iznosu od 390.000 din, a treća rata od 380.000 din. osam dana nakon postavljanja spomenika.¹¹

Po podacima iz onovremene štampe u Vel. Bečkereku možemo saznati mnoge pojedinosti u vezi sa podizanjem spomenika kralju Petru I. Tako je javnost obavestena: da je žiri pregledao radove na prispelom konkursu. Članovi žirija: *Meštrović Ivan*, kipar, *Popović Pera*, nadzornik Ministarstva građevina, *Jovanović Đoka*, beogradski vajar, *Ivanović Ljuba*, slikar i grafičar iz Beograda, prof. Likovne akademije, *Minić Jovan*, inženjer iz Beograda, *Stefanović Andra* i *Popović Branko*, profesori tehničkog fakulteta, *Rosandić Toma*, kipar, i *Dobrović Petar*, slikar. Komisija je odlučila da se prva nagrada ne dodeli. Za drugu nagradu preporučuje *Kršinića Frana*, dalmatinskog, i *Nedeljkovića Milutina*, zemunskog umetnika. Treća nagrada dodeljena je *Palavičiniju Petru*. Žiri preporučuje da se otkupe dela *Valdeca Rudolfa* iz Zagreba, *Roksandića Sime*, *Stojanovića Sretena* i *Jovanovića Milana* iz Beograda. Lokalne novine su tom prilikom zabeležile i izjavu *najistaknutijeg člana žirija Ivana Meštrovića*: *Iznos koji je predviđen za izradu ovog spomenika pretjerano je malen da bi se monumentalni spomenik mogao izvesti. Nas prilikom ocenjivanja, posebno interesiraju makete — modeli, njihova umjetnička vrijednost*, i na kraju dodao je da idućeg meseca putuje u London. U Londonu se otvara njegova izložba na kojoj će izložiti svoja novija ostvarenja, bez obzira onih koja su nastala pre rata.¹²

U nedostatku arhivskih izvora nismo bili u mogućnosti da sa više sigurnosti utvrdimo šta je uticalo na članove Odbora da mimo odluke zvaničnog žirija donese jednoglasnu odluku o prihvaćanju projekta I, koji je podneo Rudolf Valdec i poveri mu izradu spomenika. Mišljenja smo da je na konačnu odluku Odbora svojim vezama i autoritetom uticao akademski slikar *Aleksandar Sekulić*, koji se te godine 1924. vratio u svoj rodni kraj posle slikarskih studija u Minhenu.¹³ Ta dva umetnika, Aleksandra Sekulića i Rudolfa Valdeca, vezivalo je iskreno i veliko prijateljstvo verovatno započeto još za vreme studija u Minhenu. Našu pretpostavku potkrepljujemo i obilnom korespondencijom između udove Helene Rudolfa Valdeca. Preko trideset pisama Helene Valdec, koja su usledila posle smrti

190. Rudolf Valdec, Spomenik kralju Petru I, Zrenjanin

supruga, upućena na adresu slikara Aleksandra Sekulića, čuvaju se danas u zaostavštini slikarevoj u Narodnom muzeju u Zrenjaninu. Helena Valdec zbog teškog

⁹ Isto.

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto, br. 7058.: Pod tačkom I. Ugovora: Prof. Rudolf Valdec preuzima izradu spomenika kralju Petru Oslobodiocu, koji se spomenik podiže na trgu Kralja Petra u Velikom Bečkereku i to prema skici pod moto: *Svršio sam, mečem mač u korice, koju je skicu, odnosno model Odbor odabrao i apsolutnom većinom usvojio u svojoj odborskoj sednici od 30. maja 1924. godine te prema toj ideji poverava izradu kako sledi:*

a) Kralj Petar Oslobodilac jašeći na konju s kraljevskim plaštom ogrnut, gologlav, sa gestom meće mač u korice. Konj u pozi kaskanja. Kip sa konjem od kopita do tjemena iznašao bi visinu od 380 cm.

b) Postament sa postoljem kretače se u razmernoj veličini spomenika, a ima biti obložen sa granitnim pločama 10 cm. debljine, te u što većim komadima.

v) Na istom postamentu na širim stranama imaju biti smešteni reljefi i to: sa jedne strane: Kroz Albaniju a sa druge strane Poziv kralja u boj u staroj skupštini u Beogradu.

¹² Tarantal, br. 116, 21. maja 1924, 2: Doneta je odluka o konkursu za podizanje spomenika kralju Petru.

¹³ I pored toga što se vremenski ne poklapa boravak Aleksandra Sekulića u Minhenu 1895—1906 (na slikarskoj Akademiji). Sekulić je i po završetku studija i dalje živeo u Minhenu sve do 1924. godine, kada se konačno vratio u svoj rodni grad. Rudolf Valdec nalazi se u Minhenu od 1891 do 1894. godine, pa ipak ne postoji druga mogućnost o njihovom susretu sem u Minhenu.

191. Rudolf Valdec, Spomenik kralju Petru I, Zrenjanin

192. Rudolf Valdec, Projekat I, Natpis na spomeniku

materijalnog stanja i dugova, posle muževljeve smrti, prisiljena je da prodaje Valdecove radove a kao posrednik se angažuje Aleksandar Sekulić.¹⁴

U novembru 1924. godine komisija imenovana od strane Odbora za podizanje spomenika otputovala je u Zagreb. Valdec je završio model spomenika. Domaća štampa obaveštava javnost: Komisija je pregledala zgotovljeni model koji je Rudolf Valdec izradio na zahtev Odbora. Model je svojom preciznom izradom, plastičnom lepotom i interesantnim tonom, iznenadio komisiju koja je imala primedbe samo u pogledu nekih detalja.¹⁵ Naredni broj *Banatskog glasnika* donosi i umetničku ocenu iz pera nepoznatog autora: *Na ovom spomeniku imamo zastupljene tri vajarske škole. Prvo u glavnoj figuri u kralju Petru na konju staru klasičnu*

*školu. Svi potezi te velike škole, koja je dala najbolje poteze grčke i rimske radove ove vrste, sadržani su na ovom velikom delu. Dodato im je pride onaj divni pokret konja i čoveka koji je naročito izražen u stavu konja. Ovde imamo slučaj, i to uspešan, gde lepota pokreta stoji u poštemom odnosu sa stvarnošću. Ni jedan naš umetnik nije bio u stanju tako srećno da slije u jednu celinu staru klasičnu umetnost sa našom narodnom umetnošću.*¹⁶

Prema ugovoru 23. jula 1926. godine spomenik je bio završen i Valdec dolazi u Vel. Bečkerek radi njegovog podizanja na glavnom gradskom trgu. Teškoće se javljaju oko prenosa spomenika. Banatski glasnik piše da je dužina i visina ovog spomenika ravna Jelačićevom spomeniku u Zagrebu, pa ga stoga mogu samo vodenim putem dopremiti.¹⁷

Posle prvog svetskog rata u našoj zemlji početak dinamičnog umetničkog života za vajarne značio je borbu za javne spomenike i za instituciju konkursa kako bi se izbegli mnogi zapleti i ograničio lični ukus pojedinaца. U obzir moramo uzeti i veliki uticaj Odbora, nezasićenih u svojim zahtevima, naročito u pogledu ploča sa natpisima. Članovi Odbora za podizanje spomenika u Vel. Bečkereku, usmeno i pismeno, među njima i

¹⁴ Narodni muzej u Zrenjaninu, Zaostavština slikara Aleksandra Sekulića.

¹⁵ *Torontal*, br. 144, 1. jula 1925, 2.

¹⁶ *Banatski glasnik*, god. IX, br. 40, 3. oktobar 1926, 1.

¹⁷ *Torontal*, br. 125, 2. juna 1926, 2. stub. 2.

193. Rudolf Valdec, *Projekat I, Put kroz Albaniju*, reljef194. Rudolf Valdec, *Projekat I, Povorka na Terazijama*, reljef

predsednik Matice srpske Radivoje Vrhovac, ukazali su na greške u napisima spomenika. Valdec je odgovorio kako natpisi spadaju u okvir umetničke zamisli i on nedozvoljava bilo kome da se u tu stvar meša.¹⁸

Godine 1926. u septembru spomenik kralju Petru I postavljen je na glavnom trgu ispred monumentalne zgrade županije podignute u prošlom veku. Rudolf Valdec je u spomeniku kralju Petru I ostvario snagu. I pored nekih zamerki, Valdec je uspeo da se uzdigne do realističke forme i do istinske umetničke visine, koja nije svojstvena većini spomenika te vrste, podizanih između dva rata, širom naše zemlje.

Ljubo Babić piše o nadgrobnom spomeniku obitelji Tomić u Zagrebu koji je R. Valdec 1929. godine klesao.¹⁹ Nismo mogli da ustanovimo da li se radi o istom spomeniku, naime, na Novom groblju u Beogradu, na parceli 20, nalazi se nadgrobnni spomenik simbolične sadržine na grobnici NADA sa natpisom *U smrt za drugoga 1896—1922*.²⁰ Spomenik je podignut Nadi, kćerci Jovana Tomića, akademika. Spomenik je kod Valdeca naručio Međunarodni crveni krst. Arhitektonsko rešenje dao je arh. Rodoljub Tomanović. Nada, kći Jovana Tomića, udavila se u Ženevskom jezeru, pokušavajući da spase decu iz prevrnutog čamca i tom prilikom se utopila. Na reljefu prikazan je Hrist koji u naručju drži u ležećem položaju mladu devojkicu koja rukama na grudi pritiskuje malo dete.

Uz ovaj rad objavljujemo i sadržinu pisama koja je tokom deset godina pisala Helena, udova Rudolfa Valdeca, akademskom slikaru Aleksandru Sekuliću u Vel. Bečkerek. Pisma sadrže mnogo podataka o sudbini radova R. Valdeca posle njegove smrti.

P I S M A

Helena, udova Rudolfa Valdeca, vajara iz Zagreba, piše Aleksandru Sekuliću, akademskom slikaru u Velikom Bečkereku.²¹ Pisma i dopisne karte čuvaju se u Narodnom muzeju u Zrenjaninu u zaostavštini A. Sekulića.

1. Bez datuma. — Zahvaljujući se na izrazima saučešća. O njihovom prijateljstvu pričao joj je suprug. Žali se na teški materijalni položaj. Nakon smrti supruga ostao je dug od 400.000 din. moli za pomoć u vidu posredovanja kod opštine da otkupi model spomenika kralja Petra za 100.000 din., Kraljicu u mramoru i kralja Petra u bronzi. Prof. Vasiću²² u Beogradu ponudila je na otkup bistu Dositeja. Inv. br. S.A 760/III-255.

2. Zagreb, 15. marta 1929. — Tražila je savet od prof. Vasića kako bi mogla radove svog poč. supruga da unovči. Ponudila je glavu i statu

Dositeja na otkup. Zahvaljuje na poslatih 6.000 din. Nudi na prodaju plaketu Ples. Inv. br. S.A. 589/III-75.

3. Zagreb, 5. februara 1931. — Zabrinuta je zbog ozbiljne bolesti svog brata slikara Bele Čikoša, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti otkupila je od nje malu bistu. — Portret njenog supruga koji je posle smrti ona modelirala. Za života supruga, bila je njegov pomoćnik. Inv. br. A.S. 614/III-110.

4. Zagreb, 22. marta 1931. — Ne zna šta bi učinila da njega nije koji ju je spasio iz mnogih neugodnosti. Inv. br. A.S. 623/III-120.

5. Zagreb, 11. juna 1931. — Žali se na nerazumevanje ljudi i neshvaćanju njenog teškog materijalnog stanja. Inv.br.A.S.621/III-17.

6. Zagreb, 4. jula 1931. — S advokatom posetila je opštinu u Bijeljini. Žali se na nekulturan prijem. Doživjela je od strane načelnika uvredu jer joj je rekao da kralj u Bečkereku ne jaše konja nego magarca. In.br.A.S. 622/III-118.

7. Zagreb, 29. decembra 1931. — Od opštine u Bijeljini ni reči nije dobila. Kad je Pančevo htelo spomenik preuzeti, Bijeljina nije dala. Nudi Dositejevu skicu u bronzi ili gipsu za škole. Veličina statuje je 75 cm. U bronzi za 22.000 din. u gipsu 4.000 din. Prodala je Dositeja opštini u Beogradu, ali novac još nije primila. Inv.br.A.S.624/III-120.

8. Zagreb, 11. marta 1932. — Sa preporukom Jugoslavenske akademije tražila je **pripomoć penziji** i čeka na rešenje više od dve godine. Bila je u Beogradu i sa preporukama Ministarstva prosvete i književnika Branislava Nušića urgirala rešenje molbe. Rečeno joj je da kao Valdecova udova, može očekivati da se molba vrlo povoljno reši. Nedovoljna joj je penzija od 1.380 din. Tužila je opštinu u Bijeljini. Inv.br.A.S.627/III-123.

9. Zagreb, 13. aprila 1932. — Prisiljena je bila da tužbu protiv opštine u Bijeljini povuče na zahtev Ministarstva prosvete. Ministarstvo želi da se spor mirnim putem okonča. Inv.br.A.S.628/III-124.

10. Zagreb, 2. oktobra 1932. — Interesuje da li je šta prodao od ponuđenih Valdecovih radova. Inv.br.A.S.623/III-20.

11. Zagreb, 29. decembra 1932. — Žali se kako je Augustinčić, koji je **modern**o uradio spomenik u Kragujevcu, dobio odlikovanje, a Valdec u Bečkereku ni pohvalu. Inv.br.A.S.637/III-133.

12. Zagreb, 10. maja 1933. — Saznala je da se sprema stogodišnjica Zmaja Jove Jovanovića. Zmaja je Valdec portretirao prilikom obeležavanja njegove pedesetogodišnjice. Prilaže sliku reljefa s naznakom dimenzija. Cena je u bronzi sa drvenom pločom 3.000 din., a sadru bez ploče 100 din.. Moli da se reljef reprodukuje sa nekoliko popratnih reči u listu **Banatski glasnik** Inv.br.A.S.641/III-137.

13. Zagreb, 27. juna 1933. — Pita da li je **Banatski glasnik** objavio reprodukciju reljefa Zmaja Jove Jovanovića. Inv.br.A.S.644/III-140.

¹⁸ *Torontal*, br. 181, 9. augusta 1926, str. 2, stub. 1.

¹⁹ Ljubo Babić, n.d.

²⁰ Antica Pavlović, *Skulptura na beogradskom Novom groblju*, Zavod za zaštitu spomenika kulture grada, Katalog, Beograd 1962, katalog br. 323, str. 42; Bratislava Kostić, *Sto godina Novog groblja u Beogradu 1886—1986*, Izložba, Konak knjeginje Ljubice, Beograd 1986.

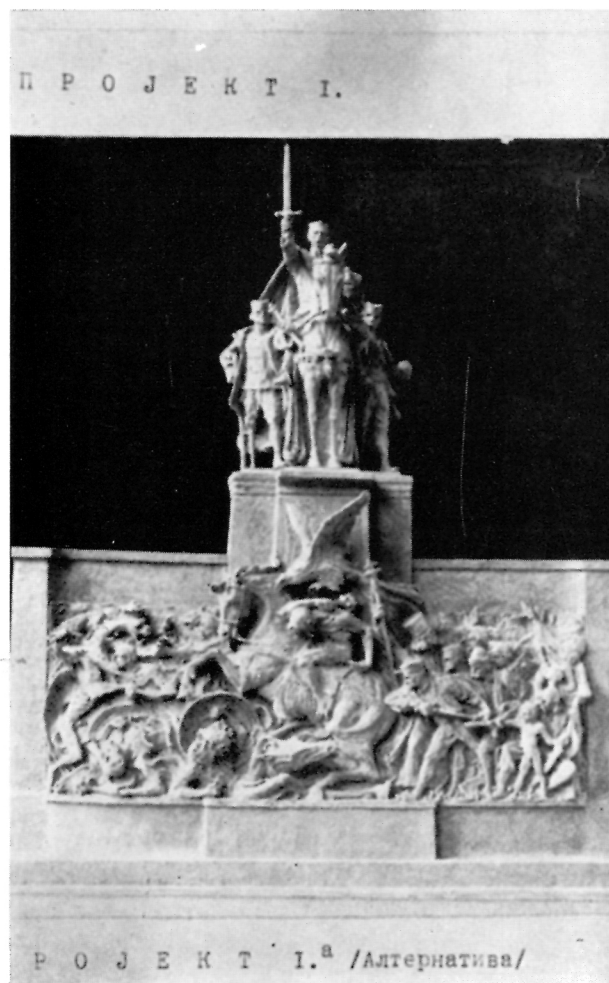
²¹ Aleksandar Sekulić (Veliki Bečkerek 1877—1942). Akademski slikar. Posle završene Kraljevsko-ugarske umetničke crtačke škole u Budimpešti 1895, nastavlja slikarske studije na Slikarskoj akademiji u Minhenu (1896—1904, god.). U rodni grad se vraća tek 1924. godine i do svoje smrti živeo i radio u svom rodnom gradu kao slobodan umetnik.

²² Dr. Miloje Vasić bio je direktor Istorijskog muzeja u Beogradu. Jedan od najvećih i najznačajnijih naučnika iz oblasti arheologije. Iz muzeja prelazi na Filozofski fakultet i postaje šef katedre za arheologiju. Bio je redovni član Srpske akademije nauka i umetnosti.

195. Rudolf Valdec, Projekat Ia, Apoteoza

196. Rudolf Valdec, Alternativni projekat I-A

14. Zagreb, 26. decembra 1934. — Preko novina je informisana da Meštrović radi konje na mostu. Pita se da li će ljudi postati pametni i svatiti da je Meštrović ništa drugo nego **Reklamermacher**. Nepoznato joj je da je Valdec za Mihajla Pupina radio reljef Filipa Višnjića.²³ Šalje fotografiju biste kralja Aleksandra sa ponudom za otkup. Nju je poslala i mnogim manjim gradovima. Inv.br.A.S.650/III-146.

15. Zagreb, 8. maja 1935. — Obaveštava da je bila u Pančevu i lepo primljena. Sastanak žirija je 15 juna. Inv.br.A.S.875/IV-369.

16. Zagreb, 5. juna 1935. — U Osijeku je prodala kralja Aleksandra bistu i primila 5.700 din. Inv.br.A.S.662/III-158.

17. Zagreb, 15. juna 1935. — Zahvaljuje mu što je prodao bistu kralja Aleksandra O'icirskom domu. Dobila je obaveštenje da se proces protiv Bijeljine odlaže. Inv.br.A.S.663/III-159.

18. Zagreb, 29. marta 1936. — Prodala je bistu Kraljice. Princ Pavle je otkupio za Muzej za 30.000 din. Žali se na oronulo zdravlje. Inv.br.A.S.672/III-168.

19. Zagreb, 12. jula 1936. — Samo se njemu može iskreno izjadati. Poplavljena je. Već šest godina živi u podrumskoj sobi. Inv.br.A.S.675/III-171.

20. Zagreb, 13. augusta 1936. — Šalje mu fotografije svojih dilstanskih radova. Pita da li je čitao kritiku jednog poznatog nemačkog kritičara šta je napisao za Meštrovićevog Grgura Ninskog u Splitu?. Čudi se da ljudi ne shvaćaju da je Meštrović trgovac, reklamermaher a manje umetnik. Inv.br.A.S.677/III-173.

21. Zagreb, 30. decembra 1936. — Nudi na otkup glavu Dositeja, cena u bronzi 5.000 din. Inv.br.A.S.683/III-179.

22. Zagreb, 16. januara 1937. — Obaveštava da je Odbor u Bijeljini ponudio Gradskom muzeju u Zagrebu maketu spomenika kralju Petru na otkup i da na to nemaju pravo. Inv.br.A.S.685/III-81.

23. Zagreb, 5. marta 1937. — Dobila je proces koji je vodila protiv opštine u Bijeljini, ali je osuđena da plati parničke troškove od din 16.000. Advokatu je platila 20.000 din. Sud je dosudio levaču 200.000 din. Ugovor je bio na iznos od din. 180.000. Inv.br.686/III-182.

24. Zagreb, 4. septembra 1937. — Pita da li je Školski odbor zadovoljan bistim (?). Mnogo zahvaljuje na njegovoj preporuci. Inv.br.A.S.692/III-128.

25. Zagreb, 29. septembra 1937. — Šalje račun za Dositejev glavu i zahvaljuje na njegovu trudu. Nudi dva reljefa: Vulkan i Goldregen Ariadne sa promjerom od 120 cm. na prodaju. Zahvaljuje za sve što je za nju dosada učinio. Inv.br.A.S.693/III-189.

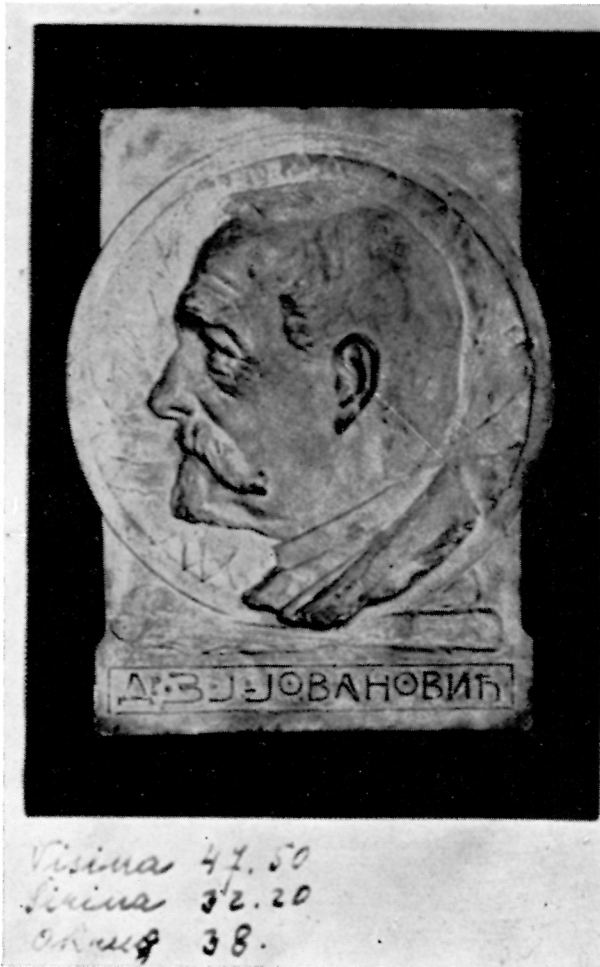
26. Zagreb, 19. oktobra 1937. — Primila je 5.000 din. i zahvaljuje. Tim novcem platila je sudske troškove sudu u Bijeljini. Inv.br.A.S.694/III/190.

27. Zagreb, 21. septembra 1938. — Žali se da nije dobila **pripomoć penziji** te je prinuđena da moljaka da se otkupe preostala dela poč. supruga. Nudi kao poklon maketu spomenika kralju Petru u Bečkereku za muzej. Inv.br.A.S.696/III-192.

28. Zagreb, 29. decembra 1938. — Žali se da je život postao sve teži i da se ranije još nešto moglo prodati, ali danas ništa, te ako se kupci i jave traže u bescenje. Inv.br.A.S.700/III-195.

29. Zagreb, 30. decembra 1939. — Ponudila je Univerzitetu u Beogradu da otkupi: Glavu Dositeja, statuatu Račkog, poslednji Valdecov rad, i statuatu Strossmayera. Dvoru u Beogradu ponudila je u bronzi bistu crnogorskog kralja Nikole, kojega je Valdec portretirao 1910. godine. Nije dobila još odgovor. Zelela bi da dade u Bečkerek da vidi spomenik. Inv.br.702 III-197.

²³ Vukica Popović, **Mihajlo Pupin, prijatelj umetnosti, Život i delo Mihajla Idvorskog Pupina**, Zbornik radova naučnog skupa, Novi Sad—Idvor, 4—7. oktobar 1979, PKS Saveza radnog naroda Vojvodine, Jugoslovenski odbor za obeležavanje 125. godišnjice rođenja M. I. Pupina, Novi Sad, 1985, 473; Mihajlo Pupin se pokazao kao pobornik jugoslovenske misli u vreme pre osnivanja Jugoslavije. Godine 1913. od istaknutog hrvatskog vajara Rudolfa Valdeca, prilikom njegovog boravka u Americi, naručuje izradu bareljefa u bronzi **Filip Višnjić i narod**, koji je ukrašavao enterijer njegovog letnikovca u Norfoku. Saznavši 1934. godine iz beogradskog lista **Venac** o pripremama za obeležavanje sto godina od smrti velikog narodnog pesnika-guslara Filipa Višnjića, koji će se održati u Bijeni, upućuje pismo uredniku lista, u kojem izražava želju da bareljef pošalje kao svoj poklon Odboru za obeležavanje sto godina od smrti Filipa Višnjića.

197. Rudolf Valdec, Portret Jove Jovanovića Zmaja

30. Zagreb, 25. marta 1940. — Žali se kako još iz Beograda nije dobila odgovor. Inv.br.A.S.695/III-101.

31. Zagreb, 6. septembra 1940. — Obraća se molbom, s obzirom da on poznaje sve merodavne ljude, da joj pomogne da se izvuče iz bede. Moli za posredovanja da se model spomenika kralju Petru u Bečkereku otkupi za muzej. Inv.br.A.S.759/III-253.

32. Zagreb, 26. februara 1941. — Zahvaljuje od srca na pošiljci novca jer nije imala da kupi ni kruha. Svet bi bio lepši da se novac koji se upotrebi za rat upotrebio za mir, žali se da Kašanin²⁴ samo za Meštovića radi. To je klika koja ne pušta da drugi žive. Inv.br.A.S.721/III-216.

33. Zagreb, 31. decembra 1940. — Obaveštava da za maketu spomenika kralja Petra u Bečkereku traži 15.000 din. Ne zna šta bi sve prodala da može da živi. Inv.br.A.S.715/III-210.

34. Bez mesta i datuma: Žali se kako je Valdec na spomeniku za Bijeljinu izgubio 3.400.000 din. Iako je spomenik naručen, ona čeka već dvije godine na preuzimanje. Pita da li bi se u nekom drugom gradu mogao postaviti: Novom Sadu, Pančevu. Spomenik je 2,75 met. visok. Izliven u bronzi koštao je 500.000 din. Nudi na otkup bistu kraljice kao devojke. Bista je bila izložena na Valdecovoj izložbi u Beogradu. Kralj je obećao da će izložbu posetiti i bistu otkupiti. Obećanje nije održao.

35. Bez mesta, bez datuma. Poštanska karta. Piše da vaja mali dečji portret te je skoncentrisana na posao. Inv.br.A.S.606/III-33.

36. Bez mesta, bez datuma. — Poštanska karta. Ne zaboravlja kako ga je njen suprug voleo i lepo pripovedao o njemu. Odlučila je da gradu Bečkereku pokloni model konja spomenika kralju Petru. Inv.br.A.S.523/III-139.

37. Bez mesta, bez datuma. Poštanska karta. Za plakete Ples traži 3—4.000 din., a za Vedetu u bronzi 15—20.000 din.

²⁴ Milan Kašanin, istoričar umetnosti i direktor Muzeja kneza Pavla u Beogradu.

LITERATURA

TORONTAL, dnevni list, izlazio u Velikom Bečkereku (Zrenjanin) na mardarskom jeziku od 1879, do 1929. godine.

1. Doneta je odluka o konkursu za podizanje spomenika kralju Petru, Torontal, br. 116, 21. maja 1924, 2.
  2. Gotova je maketa spomenika kralju Petru I, Torontal, br. 257, 9. novembra 1924, 2.
  3. Rudolf Valdec otpočeo je izradu spomenika kralju Petru I, Torontal, br. 274, 29. novembra 1924, 2.
  4. Odbor stručnjaka u ateljeu Rudolfa Valdeca, Torontal br. 144, 1. jula 1925, 2.
  5. Određeno je mjesto spomenika kralju Petru, Torontal br. 23, 2. oktobar 1925, 3.
  6. Radovi oko podizanja spomenika kralju Petru, Torontal, br. 76, 1. aprila 1926, 2, stub 1.
  7. Gradi se spomenik kralju Petru u Velikom Bečkereku, Torontal, br. 94, 23. aprila 1925, st. 2, stub 1.
  8. Dokumenti spomenika kralja Petra smešteni su u fundament, Torontal, br. 103, 5. maja 1926, str. 2—5.
  9. Gradi se bečkerečki spomenik kralju Petru, Torontal, br. 125. U septembru otkriće se spomenik. 2. juna 1926, str. 2, stub 2—3.
  10. Spomenik kralju Petru u Bečkereku, Torontal br. 166, 22. jula 1926, str. 2, stub 2—3.
  11. Program proslave otkrivanja spomenika kralju Petru, Torontal, br. 181, 8. augusta 1926, str. 2, stub 1.
  12. Spomenik kralju Petru prispeo je u Bečkerek. U četiri komada prispeli spomenik zavariće se ovde u Bečkereku, Torontal, br. 203, 3. septembra 1926, str. 2, stub 1—2.
  13. Odložena je svečanost otkrivanja spomenika kralju Petru, Torontal, br. 205, 6. septembra 1926, str. 2, stub. 1—2.
  14. Spomenik kralju Petru, Torontal, br. 221, 24. septembra 1926, str. 2, stub 2—3.
  15. Završen je treći spomenik kralju Petru u Banatu, Torontal, br. 245, 22. oktobra 1926, str. 1, stub 2—3.
  16. Kada će biti otkrivanje spomenika kralju Petru, Torontal, br. 245, 22. oktobra 1926, str. 1, stub 2—3.
- BANATSKI GLASNIK, dnevni list, izlazio u Velikom Bečkereku na srpsko-hrvatskom jeziku.
17. Meštović u Americi, Banatski glasnik, god. VIII, br. 40, 26. aprila 1925, str. 1.
  18. Još jedna o spomeniku, Banatski glasnik, god IX, br. 40, 3. oktobra 1926, str. 2, stub 2—4.
  19. Još neosvećen spomenik kralju Petru, Banatski glasnik, god. XI, br. 16, 20. aprila 1928, str. 4.
  20. Spomenik kralju Petru, Banatski glasnik, god. XI, br. 28, 15. jula 1928, str. 2, stub 2—3.
  21. Reljef Kroz Albaniju, Banatski glasnik, god. XIII, br. 28, 6. juna 1930, str. 2, stub 1—2.

Marija Mirković

SACRAL PAINTING IN THE CENTRAL CROATIA AT THE TURNING BETWEEN 19th AND 20th CENTURY

Development of sacral painting presented here was influenced by J. J. Strossmayer's and I. Kršnjavi's visual and esthetic orientation. Most painters relied on the neo-baroque tradition and Nazarene records, at the same time reviving interest in decorative painting inspired by popular national ornamentation. Young painters opposed the established sacral painting schemes, but their works, specific by style and unconventional approach to the contents, were frequently refused by those giving orders. Comparison with the contemporary works of the same contents reveals these differences in interpretation, ranging from neo-baroque tradition and academic eclecticism through symbolism, characteristic of the events in the Central European sacral painting of the time.

Božena Šurina

MENCI CLEMENT CRNČIĆ AND THE BEGINING OF MODERN CROATIAN GRAPHICS

Modern Croatian graphics commenced with Menci Clement Crnčić (1865—1930) in 1890-ies. After the study of painting in Vienna and Munich, he enrolled in the Academy of Visual Arts in Vienna, Department of Graphics, professor William Unger, a famous graphic artist (1837—1932). Crnčić chose etching, in which he, as daring the technique, delicate and sensitive in drawing, and besieged by the problem of light and shadow as he was, created works some of which outshine his seascapes. He was first to use graphics as a tool of independent artistic expression and thus provided an equal position of the technique along with painting and sculpture in the history of visual arts in Croatia. He was the first educated graphic artist who achieved a European level professionalism in his work. With both his works and educational activities, he also contributed to the development of modern Croatian graphic, having educated several generations of artists.

Duško Kečkemet

EARLY DRAWINGS OF IVAN MEŠTROVIĆ

Among numerous drawings of Ivan Meštrović, a sculptor, kept at his home in Split, presently the Meštrović Gallery, about 30 drawings made in Vienna, 1904—1907, during the last two years of his study and the subsequent two years of his stay in Vienna after the study, are distinguishable for their marked graphic visual quality, whereas other works have mostly been taken and evaluated as mere sketches for sculptures.

According to the topics, these drawings, likewise Meštrović's sculptures of the time, belong to the symbolic visual orientation. They reflect Rodin's sculptures and can be related to the drawings made by his friend Mirko Rački, a painter, but are actually directly linked to Meštrović's personal experience in Vienna. Along with symbolism, gradual appearance of secessionist stylistic features can also be traced in these drawings. High visual quality demonstrates Meštrović's gift for painting as well.

Ana Adamec

SECESSION AND MODERNITY

Zagreb was included in the artistic movements of European Secession by the creative work of the members of the Society of Croatian Figural Artists, among them R. Frangeš and R. Valdec acting as promoters of new ideas in the domain of sculpture. Gifted with outstanding talents, with a strong feeling for contemporaneity and introducing new expressive tools, rich in motifs, they actually introduced the movement of Modernism. R. Frangeš made sculptures of varying dimensions, ranging from realism and impressionism through maximally purified surfaces. Symbolic topics were used by R. Valdec, by modelling natural realities of more condensed forms with the appearance of stylization, from the origins through blazing linearity, harmony of topics and stylistics. I. Meštrović extended the sculptural dimensions by artistic experience of ancient epochs, constructing a sculpture within a closed block. On the same fountain, he discovered a new way of making a relief with a predominance of lines and facets. Along with the line, expression became a constant and a constituent of both a relief and a separate sculpture. At the end of the 19th and beginning of the 20th century, the modern forms thus created were of utmost importance for the future of sculpture in Croatia.

Nina Kudiš

ABOUT SCULPTURES IN RIJEKA AND SUŠAK IN 19th AND BEGINNING 20th CENTURY

In this paper, attempts are made to present, in a condensed and comprehensive way, the sculptural activities and monuments in Rijeka and Sušak from the end of the 19th and the beginning of the 20th century. The sources and influences on the sculpture of the time mostly originated from Italy, either through Italian sculptors and their works or by the artists from Rijeka, educated abroad.

The works of art ordered by Laval Nugent, owner of the Trsat Castle, were created by the renowned European sculptors Fernkorn and Canova. Later on, Rendić's tombstones in Rijeka, arising from the Italian tradition, also approached Secession and local expression in the later phase of the period.

Rich local tradition of Baroque sculpture was also present in the 19th century, but to a much lesser extent, i. e. exclusively through great home sculptors or their educated successors.

Vukica Popović

A CONTRIBUTION FOR RUDOLF VALDEC'S ARTISTIC BIOGRAPHY

In his paper entitled »A Single Artistic Year« (»Jedna umetnička godina«), Milan Košanin denounces the decision made by the commune of Veliki Bečkerek (Zrenjanin) concerning construction of the King Petar I monument, the charge of which was arbitrarily given to Rudolf Valdec (1872—1929), in face of the suggestion to entrust Kršinić or Nedeljković with this task. It is very likely that the ex-

pert panel's recommendations were disregarded by the commune authorities on the suggestion of Aleksandar Sandić (1877—1942), a painter from Bečkerek, a quite influential and authoritative person. Friendship between the two artists was contracted during their studies at the Munich Academy of Painting. Among numerous documents from the legacy of A. Sekulić, a painter, stored in the National Museum in Zrenjanin, there are also letters written by R. Valdec's widow Helena to A. Seklić within the period from 1929 (after R. Valdec's death) until 1941. The letters contain precious data on the fate of particular Valdec's works after his death. In 1926, the King Petar I monument was erected on the central city square. Despite some objections, Valdec succeeded in achieving a realistic form and true artistic level. In 1941, the monument was completely demolished by fascists, with neither a tiny fragment preserved. The monument is known to us only from preserved photos, Project I (Historical Archives of Zrenjanin) and old picture post-cards.

Mateja Kos

ROLE AND IMPORTANCE OF HISTORISM IN THE INDUSTRIAL DESIGN IN SLOVENIA

As a style, historicism was quite widely spread in the applied art, ranging from the initially negative attitude of art history through some phenomena determining it as a style. Only in the mid-seventies, a new opinion and re-evaluation of the 19th century art prevailed, when a new stylistic name for that period, i.e. historicism, was adopted.

The age of historicism also entailed eventual evaluation of the principles of mass production, allowed by inexpensive materials and new technologies. All this led to condensation and uptake of the stylistic features as mere outward forms, which in turn resulted in an artistic split between the applied art of the preceding centuries, and the industrial design and production.

All these phenomena left marked traces upon the applied art in Slovenia of the time. Owing to excellent reception by wide audience, the new forms persisted until the beginning of World War I.

Robert Mihailovski
Dorđi Gramoski

THE WORK OF NESTOR ALEKSIEV, A WOOD-CARVER, IN BITOLA AND ITS SURROUNDINGS

Wood-carving in Mijacite, west Macedonia, ended with Nestor Aleksiev (1878—1967), born in Mirčevci near the village of Osoj.

As Ivan Filipov's disciple, he worked in Bulgaria, then in Solun and in numerous churches throughout Yugoslavia.

During the 1903—1906 period, he made an iconostasis for St. John's Church in Kruševac, whereafter he came to Bitola intending to open a wood-carving workshop there. At that time, he made an iconostasis for St. Transfiguration Church in Brusnik (destroyed during World War I). In 1927, he received an order to make a King's Throne for St. Dimitri's Church in Bitola (this throne has been restored and placed in St. Cyril and Methodius' Church in Prilep).

Thereafter, Nestor Aleksiev made a series of small iconostases for St. Gorgi's paraclyote in the premises of the Metropolitan of Prespa—Bitola.

Together with his sons, he worked on iconostases in the restored church of Mother of God's Assumption in Trnovo, destroyed in World War I. Here too, his signature can be seen above the Royal Door.

A synthesis of the wood-carving tradition, and the baroque and rococo influences from West-Europe is characteristic of his works.

Risto A. Paligora

WOOD-CARVING IN ST. PETKO'S CHURCH IN THE VILLAGE OF MALOVIŠTE

Wood-carving ornamentation occupies a central place in the 19th century art in Macedonia. One of the last monuments of this type is the large iconostasis in St. Petko's Church in Malovište. According to the Door inscription, it dates from 1892, ascribed to the great wood-carver, Dimitar.

Stylistic content of this iconostasis provides no arguments according to which it could be related to the works of Epirote wood-carvers, who worked in the area of Moskopolje—Metcovo—Janina. Among other works presented in this church, mention should be made of the ambo and proscenium made by the same group of wood-carvers, and of the bishop's throne made by some wood-carver from the Mijacite group of engravers.

Donka Stančić

STAINED-GLASS WINDOWS IN NOVI SAD AND ITS SURROUNDINGS

In our country, little has been published about stained-glass windows as works of visual and applied art. Abundance of this fund, especially in the northern parts of the country, can only be speculated. It can be said for sure, though, that they were created in an almost unaltered medieval technique, and that interest in this way of interior enrichment was arisen only in the second half of the 19th century.

Results obtained by studying preserved stained-glass windows in Novi Sad and its surroundings indicate that most of them were made in the first decade of the 20th century and that this production was (not by chance, according to our opinion) closely linked with penetration of Secession in the cities of South Panonia. Between two wars and until a few years ago, there was practically no interest in stained-glass windows, except for few isolated works. Today, along with an increased demand on the market for Secessionist antiquities, we are witnesses to the appearance of numerous handicraft interiors consistently arranged according to the style of Secession or its reminiscences, accompanied by use of stained-glass window decorations (windows, mirrors, niches, lamps, etc).

On 15 sacral and 5 profane buildings, about 250 stained-glass windows have been recorded. Chronologically, they range from 1894 to 1986. Stylistically, eclecticism prevails, followed by Secession and quite individual stylistic expressions. Most of these stained-glass windows were